

ГЛАСНИК

српског археолошког друштва

JOURNAL OF THE SERBIAN
ARCHAEOLOGICAL SOCIETY

Број
Volume 30

2014

Београд

Belgrade

ГЛАСНИК СРПСКОГ АРХЕОЛОШКОГ ДРУШТВА

Уредник: Ђорђе Јанковић

Редакциони одбор: Софија Петковић, Мирко Пековић, Дејан Радичевић, Андреј Обломски (Москва), Анастасиос Антонaras (Солун), Роберт Вејлон (Ан Арбор)

За издавача: Драгана Антоновић

Издавач: Српско археолошко друштво, Чика Љубина 18–20, Београд

Лектура и коректура: Александра Шуловић

Лектура текста на енглеском: Драган Марјановић

Прелом: Кристијан Релић

Штампа: Colorgrafx, Београд

ISSN 0352-5678

УДК 902(497.11)

JOURNAL OF SERBIAN ARCHAEOLOGICAL SOCIETY

Editor: Đorđe Janković

Editorial board: Sofija Petković, Mirko Peković, Dejan Radičević, Andrey Oblomsky (Moscow), Anastassios Antonaras (Thessaloniki), Robert Whallon (Ann Arbor)

Publisher's representative: Dragana Antonović

Journal of Serbian Archaeological Society is a peer-reviewed periodical published annually by: Serbian Archaeological Society, Čika Ljubina 18–20, Belgrade, Serbia

Proof reading: Aleksandra Šulović

Proof reading (english text): Dragan Marjanović

Layout: Kristijan Relić

Printed by: Colorgrafx, Belgrade

Штампање часописа финансирало је Министарство културе и информисања Републике Србије.

The Journal was published with financial support of the Ministry of Culture and Information of the Republic of Serbia

САДРЖАЈ CONTENTS

ИСТРАЖИВАЧКИ РАДОВИ И РАСПРАВЕ RESEARCH PAPERS AND TREATISES

Р. Балабан: Алабастер у винчанској култури на простору Србије	7
R. Balaban: Alabaster findings in the Vinča Culture in Serbia	26
М. Војвода, М. Јовић: Представе Хоноса и Виртус на римском републиканском и царском новцу	31
M. Vojvoda, M. Jović: Depictions of Honos and Virtus on Roman Republican and Imperial coins	45
В. Миловановић: Иконе подунавских коњаника од мермера из Горње Мезије	51
V. Milovanović: Marble Icons of Danubian Horsemen from Upper Moesia	80
Г. Јеремић, Т. Чершков, Д. Вуловић: Гроб богате грађанке из касноантичког Наиса (Naissus)	83
G. Jeremić, T. Čerškov, D. Vulović: Grave of a wealthy female citizen from the Late Roman Naissus	105
М. Радишић: Позносредњовековне копче западног порекла на централном Балкану	109
M. Radišić: Late Medieval buckles of Western origin from the Central Balkans	131
Ђ. Јанковић: Козник, замак кнеза Лазара – нека запажања	133
Đ. Janković: Koznik, the castle of Prince Lazar – some observations	149

ИСКОПАВАЊА И РЕКОГНОСЦИРАЊА EXCAVATIONS AND SURVEYS

А. Булатовић, Д. Милановић: Велика Хумска Чука, истраживања 2009. године – прилог проучавању стратиграфије енеолита и бронзаног доба у југоисточној Србији	163
--	-----

A. Bulatović, D. Milanović: Velika Humska Čuka, excavations in 2009 – contribution to the study of stratigraphy of the Copper and the Bronze Ages in Southeastern Serbia	183
--	-----

ИЗ АРХЕОЛОШКИХ ЗБИРКИ FROM ARCHAEOLOGICAL COLLECTIONS

П. Пејић: Вотивни натпис из Великог Суводола код Пирота – прилог проучавању култова и топонимије у области Туреса	189
P. Pejić: Votive inscription from Veliki Suvodol near Pirot - a contribution to the study of cults and toponymy in the Tures area	205
S. Stojanović: Craving for fish sauce. A note on food supply in Upper Moesia	207
С. Стојановић: Потреба за рибљим сосом. Белешке о снабдевању храном у Горњој Мезији	217
И. Косановић: Оловни оквир огледала са натписом из Дијане (Diana) – тоалетни прибор или предмет апотропејског карактера?	219
I. Kosanović: A lead mirror frame with an inscription from the Diana fortress – a toilet article or an apotropaic object?	229
М. Митић: Златни медаљон из римског утврђења <i>Pontes</i>	231
M. Mitić: Golden pendant – medallion from the Roman fort of <i>Pontes</i>	244

МУЛТИДИСЦИПЛИНАРНИ ПРИЛОЗИ MULTIDISCIPLINARY CONTRIBUTIONS

Ј. Шарић, С. Ерић, К. Шарић: Прилог проучавању „белих стена различитог постанка” на примеру материјала са енеолитског локалитета Масинске њиве	247
J. Šarić, S. Erić, K. Šarić: Contribution to the investigation of „white stones of different origin” – material from the eneolithic site of Masinske njive as an example	257

**СЕСИЈА „УНИШТАВАЊЕ АРХЕОЛОШКЕ БАШТИНЕ”
SESSION “DESTRUCTION OF ARCHAEOLOGICAL HERITAGE”**

Сесија „Уништавање археолошке баштине у Србији”, одржана на XXXVII скупштини и годишњем скупу Српског археолошког друштва у Крагујевцу, 10. октобра 2014. године (А. Црнобрња)	259
М. Каличанин Крстић, М. Грковић, П. Вукашиновић: Проблем уништавања археолошких налазишта и покретног археолошког материјала приликом нелегалних ископавања	263
М. Kaličanin Krstić, М. Grković, Р. Vukašinović: The problem of destruction of archaeological sites and movable finds by illegal excavations	272
Ј. Кузмановић-Цветковић: Уништавање археолошке баштине у топличком крају	273
Ј. Kuzmanović-Cvetković: Destruction of archaeological heritage in the Toplica region	287
П. Пејић: Од Поп Мартина до трокута и крикова у југоисточној Србији ..	289
Р. Pejić: From Father Martin to a triangle and screams in Southeastern Serbia ..	303
В. Видосављевић: Девастација археолошког наслеђа на подручју Новог Пазара, Тутина и Сјенице	305
V. Vidosavljević: Devastation of archaeological heritage on the area of Novi Pazar, Tutin and Sjenica	316
В. Вучковић: „...Овде још неко копа...” или како уништити сопствено културно наслеђе на примеру средњег Поморавља	319
V. Vučković: “...There’s somebody else digging here...” or how to destroy your own cultural heritage in the case of the Middle Morava Valley	335
М. Лазић: Римски пут <i>Via militaris</i> и Мало Кале код Димитровграда као пример девастације истражених археолошких налазишта на коридору Е-80	337
М. Lazić: The Roman road <i>Via Militaris</i> and Malo Kale near Dimitrovgrad – an example of devastation of investigated archaeological sites on Corridor E-80	348
Б. Племић: Образовање као неопходан услов превенције и очувања археолошке баштине у Србији	353

V. Plemić: Education as a necessary condition for the prevention and preservation of archaeological heritage in Serbia	360
T. Бенцаревић: Предлог мера за унапређење заштите културног наслеђа ..	363
T. Bendžarević: Recommendation of measures for improving the protection of the cultural heritage	370

ПРИКАЗИ REVIEWS

Драгица Премовић-Алексић, <i>Археолошка карта Новог Пазара, Тутина и Сјенице</i> , Музеј „Рас”, Нови Пазар 2014. (С. Дерикоњић)	373
--	-----

IN MEMORIAM

Миодраг Сладић (1948–2013) (М. Јевтић)	377
Шаролта Јоановић (1940–2014) (Ј. Бакић)	381
Марин Брмболић (1948–2014) (В. Манојловић–Николић)	385
Перо Праштало (1970–2014) (Д. Радичевић)	389

ЗЛАТНИ МЕДАЉОН ИЗ РИМСКОГ УТВРЂЕЊА *PONTES*

Милица Митић

Археолошки институт, Београд

e-mail: milicamitic87@yahoo.com | Оригиналан научни рад

Примљено: 11. 1. 2015. | УДК: 904:739.2(497.11)“02”

Прихваћено: 30. 6. 2015. |

Апстракт: *Приликом заштитних ископавања у оквиру кампање Ђердап II на римском утврђењу Pontes, у непосредној близини грађевине опредељене као principia, откривен је златни медаљон са стакленом гемом. У питању је медаљон са касетом од златног лима, у коју је уметнута гема од тамноплавог стакла са приказом Афродите Анадиомене. Ова представа карактеристична је за магијске геме од лапис лазулија, најбројније у римским провинцијама на Блиском истоку. Медаљон се према условима налаза и аналогијама може датовати у III век.*

Кључне речи: *Pontes, накит, медаљон, злато, гема, стакло, Афродита Анадиомена, касноантички период*

Током заштитних ископавања која су претходила изградњи хидроелектране „Ђердап II” истражен је локалитет Трајанов мост – *Pontes*, код Костола, у близини Кладова. На овом локалитету се налазе остаци Трајановог моста, као и римски ауксилијарни логор *Pontes*. Током кампање 1983. године унутар римског утврђења откривен је златни медаљон са гемом.¹ Овај медаљон је откривен у јами 80, квадрату G12, приближно 10 м источно од грађевине опредељене као *principia*.

Ради се о медаљону овалног облика који чини касета од златног лима са уфасованом стакленом гемом (сл. 1а, б; сл. 2). Касета од златног лима (висина са алком 3 цм, ширина 2 цм, дебљина лименог оквира 0,2 цм) затворена је са задње стране, а око лежишта за гему хоризонтално је искуцан овални оквир глатких ивица, са плитким зракасто распоређеним косим канелурама. За горњи део касете залемљена је тракаста вертикално жлебљена алка за качење. Гема је овалног облика, од тамноплавог стакла, са урезаном представом наге женске фигуре. Представа је стилизована, са грубо обрађеним

¹ Овом приликом захваљујем др Софији Петковић, вишем научном сараднику Археолошког института у Београду, на уступљеном материјалу и документацији са ископавања.

Сл. 1. Медаљон са локалитета *Pontes*, предња (a) и задња страна (b)
(фото Н. Борић)

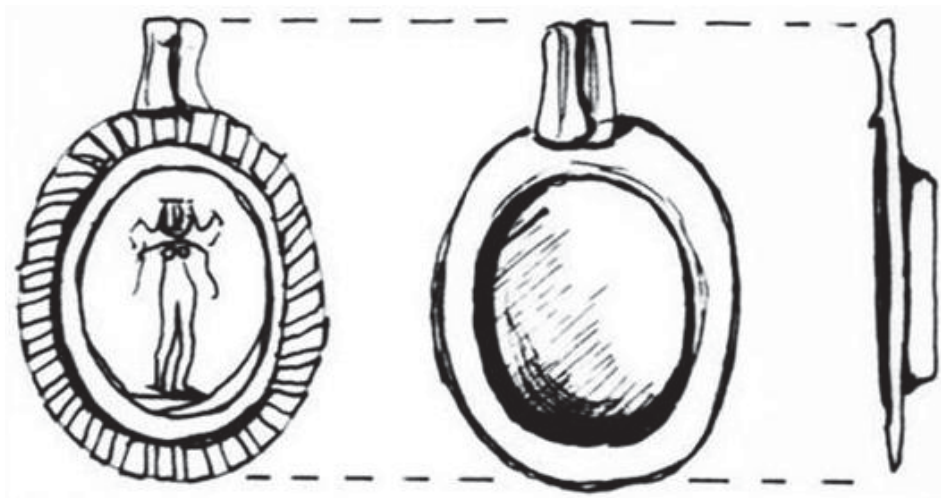
Fig. 1. Pendant – medallion from the site of *Pontes*, front (a) and back (b)
(photo: N. Borić)

детаљима – црте лица се виде само у обрисима, а руке и коса су приказане са свега неколико линија. Фигура је приказана у контрапосту, ослоњена на леву ногу, док је десна нога благо савијена у колену; руке су јој подигнуте у висини главе, а у обема рукама држи по један прамен косе. Овај приказ одговара иконографији Афродите/Венере Анадиомене (*Ἀναδιομένη* – која израња из воде).

* * *

Медаљони са гемом обично се састоје од декоративног жичаног оквира или касете од златног лима (украшене искуцавањем, урезивањем, тордирањем или техником *opus interrasile*), у коју је уметнута гема од драгог и полудрагог камена или стакла, а у сличном маниру су израђиване и златне минђуше крајем II и у III веку. Ови медаљони су ношени као привесци, на ланцима и огрлицама, а примерци без алке наговештавају да су могли бити украсни предмети пришивани на одећу или чувани као драгоцености; упо-

Сл. 2. Медаљон са локалитета *Pontes*
 (документација Археолошког института у Београду)
 Fig. 2. Pendant – medallion from the site of *Pontes*
 (documentation of the Institute of Archaeology, Belgrade)

требљавани су од средине II века до IV века. Накит са гемама је најбројнији у време владавине династија Антонина и Севера, када глиптика постаје омиљена широм Царства и добија провинцијални карактер. Иако су камеје и геме најчешће у периоду II и прве половине III века, ови украси су се производили и користили и до прве половине IV века. Најчешће представе на гемама и камејама на накиту јесу глава Медузе или бисте жена (Поповић 1989: 6–7; Поповић 1996, 43, 47; Поповић 2001, 60; Роровић 2005, 63).

Директна аналогија медаљону са Понтеса није пронађена у до сада коришћеној литератури, али постоје бројни примерци који су по форми или представи на гемама аналогни нашем примерку. Медаљони са гемама произвођени су и коришћени углавном у источномедитеранском кругу, а та традиција је контактима пренета у римске подунавске провинције. Са тих подручја потичу бројни медаљони овог типа. За разлику од форме медаљона, која је честа на територији наше земље и у околини, код нас представе Афродите Анадиомене нису забележене на гемама и камејама², док су на

² Најближи представама Афродите Анадиомене у нашој земљи јесте примерак геме са Афродитом и Еросом, који се налази у Народном музеју у Београду; није познато место налаза ове геме, која се датује у II век. Афродита је приказана нага, у стојећем ставу, у десној уздигнутој руци држи нејасан предмет (огледало?), док је лева рука испружена; поред ње је Ерос у клечећем положају (Кузмановић-Нововић 2005, 70, кат. 155, Т. XIV).

Сл. 3. Печатни отисци из хеленистичке архиве у Тел Кадешу
(према: Herbert 2003: Fig. 7)

Fig. 3. Clay sealings from the Hellenistic archives from Tel Kadesh
(after: Herbert 2003: Fig. 7)

простору источног Медитерана, посебно Египта, честе³.

Геми из медаљона са Понтеса идентична су два примерка из Британског музеја у Лондону, на којима је на овално обликованом лапис лазулију урезана представа Афродите Анадиомене (сл. 4а, b). Богиња је приказана нага, како стоји ослоњена на једну ногу, са другом савијеном у колену, а праменове косе држи у обема рукама, у висини главе. Детаљи на представи су сумарно обрађени, обриси тела нису пропорционални, а црте лица нису видљиве. На задњој страни обе геме налази се натпис *aroriphrasis* (ΑΡΩΡΙΦΡΑΣΙΣ, Αρωριφρασις). Ови примерци потичу из источномедитеранских провинција, а претпоставља се да су израђени у III веку (Faraone 2011, 54).

³ Занимљив налаз чини остава глинених печата из јавне архиве у Тел Кадешу у данашњем Израелу, са преко 2.000 печатних отисака, који се датују у период 250–145. године п. н. е. (Herbert 2003, 66). Прикази на овим печатима су претежно грчки, са представама грчких божанстава, међу којима су и представе Афродите Анадиомене. Богиња је приказана на неколико начина, међу којима је најчешћи приказ Афродите Анадиомене која стоји и држи косу у обема рукама. Лице није видљиво, а тело је исцртано грубим линијама, са ногама у неприродно искривљеном положају; представа је толико шематизована да је елганција Афродите скоро потпуно непрепознатљива (сл. 3) (Herbert 2003, 70, 72–75). Иако ова аналогија није географски нити хронолошки блиска медаљону са Понтеса, прикази богиње на печатима иконографски су аналогни приказу на геми медаљона.

Сл. 4. Геме од лапис лазулија са представом Афродите Анадиомене и натписом ΑΡΩΡΙΦ(Ρ)ΑΣΙΣ из колекције Британског музеја у Лондону, источномедитерански простор, III век (према: Faraone, C. A. 2011, Plates 11 a – c, 12 a – c)

Fig. 4. Lapis lazuli gemstones with a depiction of Aphrodite Anadyomene and the inscription ΑΡΩΡΙΦ(Ρ)ΑΣΙΣ, from the collection of the British Museum in London, the Eastern Mediterranean area, III century (after: Faraone, C. A. 2011, Plates 11 a – c, 12 a – c)

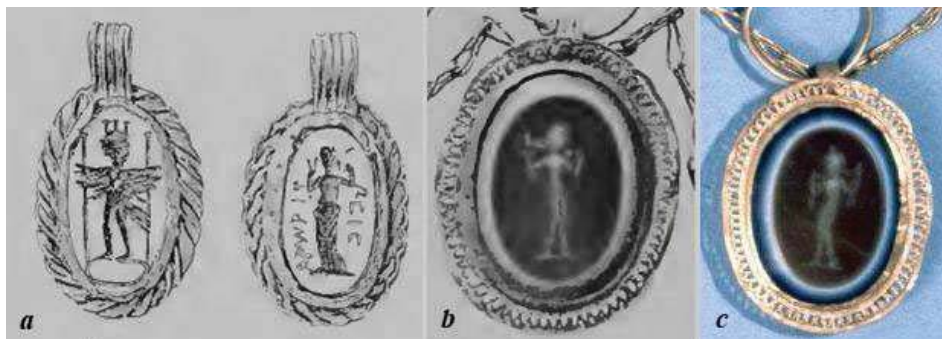
Две геме са приказом Афродите Анадиомене потичу са територије Египта. Један је приказ богиње у типичном положају на гема од лапис лазулија, са натписом „Ја сам Хатор” (сл. 5a) (Ogden 1990, 21; Ogden 1990a, 18, Fig. 33). Други приказ је на овалној гема од перидота, где је богиња приказана детаљније него на осталим представама на гемама (сл. 5b). Ова гема потиче из Александрије и датована је у хеленистички период, отприлике IV век п. н. е. (Ogden 1990, 21, 22; Ogden 1990a, 24, Fig. 68). Од белог калцедона је гема израђена највероватније на простору римског Египта, датована у период II–III века (сл. 5c). На њој је Афродита Анадиомена приказана са доњим делом тела прекривеним драперијом, уз магијски натпис „Божанском Зевсу”, што је необична комбинација за ову представу (Spier 1992, 132, Cat. No. 359). Овална камеја од зеленог стакла са приказом Афродите Анадиомене потиче из Августе Раурике и датована је у III век. Богиња је у стојећем ставу, у контрапосту, држећи праменове косе у висини главе; око ње су приказана два Ероса (сл. 5d) (Riha 1990, 124, Tafel 1/12).

Засад је најприближнији медаљону са Понтеса примерак из Британског музеја у Лондону. У питању је златни медаљон из Тарса у Турској, који чине овална касета од златног лима са урезима налик на тордирану жицу и гема од лапис лазулија (сл. 6a). С једне стране геме урезано је гностичко божанство (Абракас?), док је на другој страни Афродита Анадиомена са подигнутим рукама, драперијом преко доњег дела тела и натписом ΑΡΩΡΙΦ(Ρ)ΑΣΙΣ (*Αρωρι φρασις*). Овај примерак је на основу новца датован у средину III века (Marshall 1911, 357, Cat. No 2997, Fig. 95, Plate LXIX).

Сл. 5. Геме са приказом Афродите Анадиомене: гема од лапис лазулија, Египат (a); гема од перидота, Александрија, хеленистички период (b); гема од белог калцедона, колекција Пол Гети музеја, II – III век (c); камеја од зеленог стакла, *Augusta Raurica*, I – II век (d); (према: 7a,b – Ogden 1990a, Fig. 33, 68; 7c – Spier 1992, Cat. No. 359; 7d – Riha 1990: Tafel 1/12)

Fig. 5. Gemstones depicting Aphrodite Anadyomene: lapis lazuli gemstone, Egypt (a); peridot gemstone, Alexandria, Hellenistic period (b); white chalcedony gemstone, the collection of the Paul Getty Museum, II – III century (c); green glass cameo, *Augusta Raurica*, I – II century (d); (after: 5 a, b – Ogden 1990a, Fig. 33, 68; 5c – Spier, 1992, Cat. No. 359; 5d – Riha 1990: Tafel 1/12)

Сл. 6. Златни медаљон са приказом гностичког божанства и Афродите Анадиомене, Тарс у Турској, III век (a); медаљон са приказом Афродите Анадиомене, III век (b, c) (према: 3a – Marshall 1911, Fig. 95; 3b – Marshall 1911, Pl. LIX; 3c (преузето са: http://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details/collection_image_gallery.aspx?assetId=358268&objectId=465630&partId=1))

Fig. 6. Gold pendant depicting the gnostic deity and Aphrodite Anadyomene, Tarsus in Turkey, III century (a); pendant depicting Aphrodite Anadyomene, III century (b, c) (after: 6a – Marshall 1911, Fig. 95; 6b – Marshall 1911, Pl. LIX; 6c – website of the British Museum)

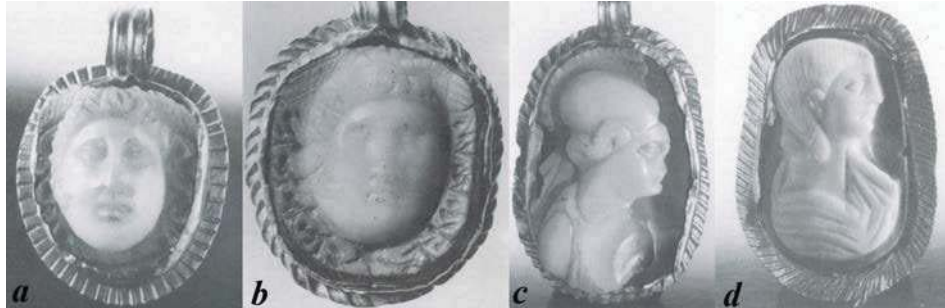

Сл. 7. Медаљон из маузолеја на локалитету Шаркамен код Неготина, крај III – прве две деценије IV века (a, b); медаљони из римске збирке Народног музеја у Београду, II – III век (c, d) (према: 4a, b – Popović 2005, Pl. III, Fig 45 ; 4c, d – Поповић 1996: кат. 136, 137)

Fig. 7. Pendant from the mausoleum on the site Šarkamen near Negotin, end of III – the first two decades of IV century (a, b); pendants from the Roman collection of the National Museum in Belgrade, II - III century (c, d) (after: 7a, b – Popović 2005, Pl. III, Fig. 45; 7c, d – Popović 1996: Cat. 136, 137)

Још један примерак из колекције Британског музеја у Лондону припада истом типу медаљона са гемом и приказом Афродите Анадиомене (сл. 6b, c). То је медаљон са гемом од сардоникса, у касети од овалног златног лима са хоризонталним ажурираним оквиром и танком алком за качење. Овај примерак се, такође, датује у III век, али је његово порекло непознато (Marshall 1911, 316, Cat. No 2726, Plate LIX).

По форми оквира идентичан примерку са Понтеса јесте медаљон из маузолеја на Шаркамену код Неготина, на огрлици од златних карика (сл. 7a, b). Касета овог медаљона је, такође, затворена са задње стране, има искуцани хоризонтални рам овалног облика у виду тордиране жице, са вертикално жлебљеном тракастом алком и уфасованим украсом од стаклене пасте. Овај налаз се датује у крај III – прве две деценије IV века (Popović 2005, 62, 63, 71, Cat. 5). Према форми оквира и касете од златног лима нашем примерку идентични су медаљони са територије Бугарске. Четири примерка медаљона са камејом из Народног музеја у Софији припадају истом типу – медаљон који чине камеја од полудрагог камена у касети од златног лима са косим канелурама које подражавају облик тордиране жице или ужета, са тракастом вертикално жлебљеном алком за качење. Два примерка са представом Медузе у сардониксу су из Рациарије (сл. 8a, b), док су примерци из Дуросторума са приказом женске бисте у сардониксу (сл. 8c, d). Камеје је тешко датовати, јер су могле бити израђене и раније, а чуване као драгоцености, док су оквири датовани прецизно у III век (Ruseva – Slokoska 1991,

Сл. 8. Медаљони из колекције Народног музеја у Софији, примерци из Рациарије (a, b) и Дуросторума (c, d), III век (према: Ruseva-Slokoska 1991, Cat. No 127–130)

Fig. 8. Pendants from the collection of the National Museum in Sofia, specimens from Ratiaria (a, b) and Durostorum (c, d), III century (after: Ruseva-Slokoska 1991, Cat. No 127–130)

149–150, Cat. No 127–130). Два медаљона са камејама из Народног музеја у Београду припадају истом типу као и медаљон са Понтеса. Медаљони имају касете од златног лима са псеудотордираним оквиром глатких ивица и широку вертикално жлебљену тракасту алку (сл. 7c, d). Датовани су у период II–III век; један је можда из Виминацијума, а другом је место налаза непознато (Поповић 1996, 96, кат. 135, 136).

* * *

Хронолошка и стилска анализа римских гема до сада није дала значајније резултате при одређивању радионица. Геме и камеје су стилски и иконографски веома сличне на територији читавог царства и мало су се мењале током времена, па је за многе представе тешко одредити радионицу. Чак и у контекстима где је на основу полупроизвода и отпадака потврђено постојање већих радионичких центара за израду гема и камеја (Аквилеја, Сардис) није уочљив карактеристичан стил радионице. При датовању и издавању различитих радионица могу бити корисне једино геме и камеје са портретима и детаљнијим представама (бисте царица, глава Медузе, прикази неколико фигура). Ипак, зна се да се гемама и камејама трговало, а да су ови производи украшени сличним или истим стилем произвођени у различитим производним центрима (Spier 1992, 75–76). На основу свега наведеног, а с обзиром на непрецизан и груб приказ богиње на гема у медаљону са Понтеса, није могуће ближе је датовати или одредити конкретну радионицу. Представа Афродите Анадиомене била је веома распрострањена у умет-

ности хеленистичко-римског периода⁴. Анадиомена (*Αναδυομένη*) је епитет богиње Афродите који значи „она која излази из воде” и односи се на тренутак њеног рођења из морске пене. Најранији приказ Афродите Анадиомене, судећи према подацима из историјских извора, била је слика грчког сликара Апела која је стајала у Асклепијевом светилишту на Косу. На овој слици Афродита је приказана у тренутку рођења, док као већ одрасла богиња излази из мора; надахнуће за стварање овог дела уметник је нашао у Хесиодовој *Теогонији*, где се описује излазак богиње из мора и њено застајање на обали да исцеди косу од морске воде. Апел је стварао средином IV века п. н. е., па се претпоставља да је и поменута слика настала у том периоду. Сматра се да је представа Афродите са ове слике постала инспирација за приказе на осталим хеленистичким уметничким делима, а можда и директан узор за представе Анадиомене која стоји. Бројни прикази Анадиомене посведочени су на фрескама, скулптурама, сликаним вазама, али и у ситном занатству, на привесцима и гемама (Wardle 2010, 2, 256; Faraone 2011, 59, note 38). Током I века п. н. е. Октавијан Август је пренео тада већ чувену слику Анадиомене из Асклепијевог храма у храм Венере Генетрикс у Риму и посветио је Цезару, што је допринело ширењу ове представе у римској уметности (Wardle 2010, 1, 3).

Афродита Анадиомена је у уметности приказивана на неколико начина, а најчешће полуодевена или потпуно нага, у стојећем ставу, благо ослоњена на једну ногу, са праменовима косе које држи у обема рукама у висини главе (Wardle 2010, 6–8). Ова карактеристична представа се углавном описује као Афродита која уврће праменове косе сушећи је од морске воде; постоји и друга интерпретација ове представе – богиња везује праменове своје косе намештајући фризуру. Ово друго тумачење је вероватније, јер је потврђено описом у грчко-римском спису *Кираниде* (*Κυρανίδες*). Спис *Кираниде* представља компилацију дела која се односе на медицинска и магијска својства драгог камења, биљака и животиња. Међу магијским амулетима описаним у овом делу налазе се описи Афродите Анадиомене на драгом камењу плавих нијанси, као и описи њихове магијске употребе и дејства. Амулети од плавичастог камена (лапис лазули), са представом Афродите која везује своју косу имали су својство да оном ко их носи обезбеде љубав, допадљивост, шарм, славу, наклоност људи, богова и демона, рас-

⁴ Више о Афродити Анадиомени и њеним представама на гемама и камејама видети у *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae* (LIMC) II. (Aphrodisias-Athena). Zurich and Munich: Artemis Verlag, 1984.

теривање дивљих животиња, али и победу у свим парницама, моћ да буде утицајан, схваћен и убедљив (Faraone 2011, 54; Waegeman 1992, 237–238). О обожавању Афродите Анадиомене говоре лични објекти који су приношени као дар у светилиштима или поклањани вољеним особама; међу њима су и привесци, геме, амулети с магијским својством да оном ко их носи подаре лепоту, љубав или срећу у браку. Избор за представу Афродите на печатима и амулетима доказује да је богиња поштована не само због среће у љубави већ и моћи да повеже и обавеже, као што Афродита везује своју косу (Wardle 2010, 21).

Афродита Анадиомена се често јавља на амулетима од лапис лазулија уз натпис ΑΡΩΡΙΦ(Ρ)ΑΣΙΣ (*Αρωρι φρασις*). Αρωρι φρασις је, по мишљењу неких аутора, реч нејасног значења (Ogden 1990, 22), док је поједини истраживачи тумаче као тајно, магијско име Афродите или Хатор („богиње плавог камена”) (Bonner 1950, 196; Waegeman 1992, 242). Примерци гема на којима се додатно појављује и натпис „Хатор”, „Ја сам Хатор” и чињеница да читање речи *αρωριφρασις* звучи исто као епитет египатске богиње Хатор „дама плавог камена” указују на асимилацију двеју богиња, Афродите и Хатор, у грчко-римском Египту (Ogden 1990, 21; Faraone 2011, 54). У најчешће приказивана божанства на накиту у хеленистичко-римском периоду у Египту спада управо Афродита Анадиомена (Ogden 1990, 204).

Бројни амулети и печатни отисци са приказом Афродите Анадиомене који потичу са Блиског истока могу указивати на везе са Афродитом Уранијом, која је обожавана у Вавилонији, Асирији и Феникији. Представе Анадиомене на гемама од лапис лазулија везују се за подручје Египта, Сирије и Месопотамије, где је овај камен био у широкој употреби много пре него што је откривен у Грчкој (Faraone 2011, 54; Waegeman 1992, 241–242). Фронтални приказ Анадиомене на печатима из Кадеша више подсећа на блискоисточне и египатске представе Аштарте и Изиде него на грчку Афродиту. Иконографија Афродите Анадиомене на печатима из Кадеша и бројност ових налаза указују на оријентализацију грчке богиње и хеленизацију локалног становништва (Herbert 2003, 70, 72–75).

* * *

Као и већина форми златног накита у Горњој Мезији, медаљон са Понтеса указује на утицаје источномедитеранске златарске традиције. Појава овог и сличних облика накита у нашем региону објашњава се досељавањем источњачког становништва у подунавске провинције и трговачким

везама са Истоком, па се могу очекивати непосредне и посредне везе са источњачким мајсторима – златарима (Поповић 1996, 55). Медаљон је можда производ неког од локалних центара са развијеном златарском традицијом, као што су *Viminacium*, *Naissus*, *Ratiaria*, *Novae* (Popović 2005, 73). За гему није коришћен драги камен, већ је израђена приступачнија варијанта у стакленој пасти.

Груб и непрецизан приказ Афродите на геми доводи у питање њен декоративни значај, док симболика Афродите Анадиомене у комбинацији са плавом бојом и асоцијацијом на лапис лазули може указивати на њену магијску функцију. За разлику од приказа Афродите Анадиомене на бројним скулптурама или фресци у Помпејима, где су детаљима наглашене њене благе црте лица, љупкост, бујна коса и женствена фигура, на медаљону са Понтеса тај естетски принцип приказивања није примењен. Ова представа богиње приказана је шематизовано не због незнања или техничке немогућности мајстора, већ зато што симболичним приказом довољно јасно преноси поруку. Због шематског приказа фигуре богиње, без имало љупкости и женствености, иначе својствених Афродити, стиче се утисак да је на овој геми магијско-апотропејска функција била важнија од естетске. Лик богиње има изглед маске са крупним округлим очима и широко отвореним устима, који асоцира на представу Медузе, што је можда додатно наглашавало апотропејски ефекат овог накита.

Представа на геми потпуно одговара амулетима од лапис лазулија са источномедитеранских локалитета и отисцима печата из Кадеша. Иако на примерку са Понтеса нема натписа *ἀρωριφρασις*, може се претпоставити да је власник био упознат са њеним магијским својством. Гема је вероватно старија од оквира у који је уфасована током III века.

Форма касете од златног лима одражава источномедитеранске утицаје, а среће се на ширем простору балканских подунавских провинција и Блиског истока. Представа Афродите на лапис лазулију је, такође, карактеристична за хеленистичко-римски Блиски исток и указује на стапање Афродите са оријенталним божанствима. Ови утицаји, или можда сам медаљон, на територију наше земље могли су доспети трговачким путевима преко хеленистичких и грчких црноморских центара.

Медаљон је откривен у утврђењу *Pontes* у слоју фазе живота која траје од краја III до краја IV века. У том периоду се унутар зидина логора формира насеље становништва избеглог из напуштене провинције Дакије, а на основу покретних налаза може се наслутити присуство популације раз-

личитих сталежа. Медаљон по квалитету израде одудара од осталих налаза накита са овог утврђења и једини је налаз од злата. Не може се са сигурношћу рећи да ли је медаљон био део ратног плена, или лични предмет чуван као драгоценост⁵.

БИБЛИОГРАФИЈА

Bonner, Campbell. 1950. *Studies in Magical Amulets, chiefly Graeco-Egyptian*. Ann Arbor, The University of Michigan Press; London, Geoffrey Cumberlege, Oxford University Press.

Faraone, Christopher. A. 2011. Text, Image and Medium. The Evolution of Graeco-Roman Magical Gemstones. In: (ed. Entwistle C. and Adams N.) *'Gems of Heaven': Recent Research on Engraved Gemstones in Late Antiquity, C. AD 200-600*, pp. 50–61. London: British Museum.

Herbert, Sharon. C. 2003. The Hellenistic Archives from Tel Kedesh (Israel) and Seleucia-on-the-Tigris (Iraq). *The Bulletin of the University of Michigan Museums of Art and Archaeology*, Volume 15: 65–86.

Кузмановић-Нововић, Ивана. 2005. *Античка глиптика са територије Србије*, докторска дисертација, Филозофски факултет Универзитета у Београду.

Marshall, Frederick Henry. 1911. *Catalogue of the jewellery, Greek, Etruscan, and Roman, in the departments of antiquities, British Museum*. London: Printed by order of the Trustees.

Ogden, Jack. 1990. *Gold Jewellery in Ptolemaic, Roman and Byzantine Egypt*. Volume 1–Text; Ph.D. Thesis, University of Durham, Department of Oriental Studies, преузето са сајта <http://theses.dur.ac.uk/1457> (14. 1. 2015.).

Ogden, Jack. 1990a. *Gold Jewellery in Ptolemaic, Roman and Byzantine Egypt*. Volume 2–Figures; Ph.D. Thesis, University of Durham, Department of Oriental Studies, преузето са сајта <http://theses.dur.ac.uk/1457> (14. 1. 2015.).

Поповић, Ивана. 1989. *Римске камеје у народном музеју у Београду*. Београд: Народни музеј

Поповић, Ивана. 1996. *Римски накит у Народном музеју у Београду. II Златан накит*. Београд: Народни музеј

Поповић, Ивана. 2001. *Касноантички и рановизантијски накит од злата у Народном музеју у Београду*. Београд: Народни музеј

⁵ Непознаница је и зашто је овако луксузан комад накита, цео и без већих оштећења, доспео у отпадну јаму; постоји могућност да је привезак – амулет с намером одбачен због његовог неефикасног дејства на власника.

- Popović, Ivana.** 2005. The find of the Crypt of the Mausoleum: Golden Jewellery and Votive Plaques. In: (ed. Popović I.) *Šarkamen (Eastern Serbia): A Tetrarchic Imperial Palace – The memorial complex*. Monographs No 45, pp. 59–82. Belgrade: Archaeological Institute.
- Riha, Emilie.** 1990. *Der römische Schmuck aus Augst und Kaiseraugst*. Band 10. Augst: Römermuseum Augst.
- Ruseva–Slokoska, Ljudmila.** 1991. *Roman Jewelry. A collection of the National Archaeological Museum – Sofia*. Sofia: Publishing House of Academy of Sciences.
- Spier, Jeffrey.** 1992. *Ancient gems and finger rings. Catalogue of the collections*. Malibu – California: The J. Paul Getty Museum.
- Waegeman, Maryse.** 1992. ΑΡΩΡΙΦΡΑΣΙΣ. Aphrodite's magical name. In: *L'antiquité classique, Tome 61*, pp. 237-242. Bruxelles [etc.] Impr. Olfette.
- Wardle, Marianne Eileen.** 2010. *Naked and Unashamed: A Study of the Aphrodite Anadyomene in the Greco-Roman World*. Doctoral Dissertation, Department of Art, Art History and Visual Studies in the Graduate School of Duke University, Durham.

Milica Mitić

Institute of Archaeology, Belgrade

GOLDEN PENDANT - MEDALLION FROM ROMAN FORT *PONTES*

Key words: *Pontes, jewelry, medallion, gold, gemstone, glass, Aphrodite Anadyomene, late Roman period*

During the protective excavations at the roman auxiliary fort of Pontes near Kostol in 1983, a golden pendant – medallion with a glass cameo was discovered. The Pendant was found in pit No. 80, square G12, approximately 10 m east of the building recognized as *principia*. According to analogies and context of the find, the pendant is dated to III century.

The pendant is oval – shaped, consisting of box – setting of golden foil with an inlaid glass cameo (Fig. 1 - 2). The box – setting is closed at the back, and has smooth – edged horizontal rim in golden foil, with shallow, radially arranged cannelures. A vertically ribbed hanging ringlet is welded on the top of the box – setting. Cameo has an oval shape and is made of dark blue glass, with an engraved depiction of a naked female figure. The depiction is stylized, with roughly finished details. It is in *contrapposto* with arms raised to the height of the head, holding a lock of hair in each hand. This representation matches the iconography of Aphrodite/Venus Anadyomene (*Αναδυομένη* – emerging from water).

Pendants with cameos usually consist of a decorative wire – frame or box – setting of metal foil in which gems of precious and semi-precious stone or glass are inserted. This type of jewelry was in use from the middle of II to IV century, and finds of this type are most numerous at the end of the II and in III century. The most common depictions on gemmas and cameos inlaid in jewelry pieces are the head of Medusa or a woman's bust. Pendants with cameos were manufactured and used mainly in the Eastern Mediterranean circle, and this tradition is imported into the Roman Danube provinces. Numerous analogies related to Pontes pendant box – setting originated from that area. In contrast to the form of a medallion, which is common in our country and in its vicinity, representations of Aphrodite Anadyomene are not found on cameos and gemmas, while they are frequent in the area of the Eastern Mediterranean, particularly in Egypt.

Like most forms of golden jewelry in Upper Moesia, the pendant from Pontes shows influences of the Eastern Mediterranean goldsmithing tradition. These influences in jewelry making, or perhaps the pendant itself, could have

reached the territory of our country by trade routes across the Hellenistic and Roman Black Sea trade centers. The pendant is perhaps a product of one of the local centers with a thriving goldsmithing tradition, such as *Viminacium*, *Naissus*, *Ratiaria*, *Novae*. The cameo wasn't made of gemstone, but it was made of a more available type of glass paste.

Anadyomene (Ἀναδυομένη) is an epithet of the goddess Aphrodite, which means "she who rises from water" and refers to the moment of her birth from the sea foam. This typical representation is generally described as Aphrodite wringing her hair, drying it of sea water, or as a goddess tying locks of her hair to arrange her hairstyle. In the Greco - Roman writing the Cyranides (*Κυρανίδες*), among other depictions of magical amulets there are those depicting Aphrodite Anadyomene - amulets of bluish stone (lapis lazuli) with the portrayals of Aphrodite binding her hair. They had the power to provide love, attractiveness, charm, fame, affection of humans, gods and demons to its owner, to ensure the win in every lawsuit, as well as the power to be influential, understood and persuasive.

Aphrodite Anadyomene often appears on magical amulets of lapis lazuli with the inscription ΑΡΩΡΙΦ(Ρ)ΑΣΙΣ (*Ἀρωρι φρασισ*), which refers to a secret, magical name of Aphrodite. The specimens with additional inscription "Hathor", "I am Hathor" and the fact that pronunciation of the word ἄρωριφρασισ sounds the same as the epithet of the Egyptian goddess Hathor, "The lady of the blue stone", suggest merging of the two traditions and the fusion of the goddess Hathor and Aphrodite in Greco - Roman Egypt. Depictions of Anadyomene on the lapis lazuli cameos are related to the area of Egypt, Syria and Mesopotamia, and iconography indicates orientalizing of the Greek goddess and hellenization of the local population.

Rough and imprecise representation of Aphrodite on the Pontes pendant brings into question its decorative nature; due to the schematic depiction of the goddess, with no grace and femininity, otherwise inherent to Aphrodite, one gets the impression that magical and apotropaic function of this cameo was more important than the aesthetic one. The symbolism of Anadyomene in combination with colour blue and association to lapis lazuli may indicate its magical function. The face of the goddess looks like a mask, which resembles Medusa, perhaps further emphasized the apotropaic effect of this jewelry.

The pendant was found at the roman fort of Pontes, in the phase of inhabitation stratum which lasted from the end of the III to the end of the IV century; at that time a refugee settlement of the population from the abandoned province of Dacia was formed. One cannot say with certainty whether the pendant was part

of the war booty, or a personal item, if it was worn only as a decorative element, or if the owner was familiar with its magical properties and, finally, it remains unknown how this luxurious piece of jewelry, whole and without any major damage ended up in a trash pit.

CIP - Каталогизacija u publikaciji
Narodna biblioteka Srbije, Beograd

902/904

GLASNIK / Srpsko arheološko društvo ;
urednik Đorđe Janković. - God. 1, br. 1
(1984)- . - Beograd : Srpsko arheološko
društvo, 1984- (Beograd : Colorgrafx). -
24 cm

Godišnje. - Od br. 10 (1995) naslov: Glasnik
Srpskog arheološkog društva = Journal of
Serbian Archaeological Society
ISSN 0352-5678 = Glasnik - Srpsko
arheološko društvo
COBISS.SR-ID 6519298